

Пламен Антов, проф. д. н.

Институт за литература – Българска академия на науките

МЕТОД И ПРЕДМЕТ: ПОСЛЕДНАТА КНИГА НА РУМЕН ШИВАЧЕВ

Резюме. Статията представлява скрупулъозна рецензия за последната книга на доц. д-р Р. Шивачев „Ракурси към ранната модерност: психологизъм и символизъм“. Глава по глава са проследени и анализирани основните идеи на автора. Но статията има амбицията да надскочи жанра на рецензията. Като стъпва на конкретния си предмет, тя поставя теоретичния проблем за отношението между метода и неговия предмет: кога методът недоловимо започва да се еманципира от предмета си и зазвучава като предмет сам на себе си: анализът на определена творба като начин да се разкрият възможностите на метода. Изводът: изследвания като това демонстрират *самостойната ценност на литературната теория*. Преставането ѝ да е слуга на литературата, оперативен инструментариум, и превръщането ѝ в *цел сама по себе си, в пълноценно творчество*.

Ключови думи: метод, предмет, неокантианство, психологизъм, аналитична психология (К. Г. Юнг), български поетически модернизъм, сп. „Мисъл“, символизъм

1. По едно злощастно стечение на обстоятелствата тази книга – „Ракурси към ранната модерност: психологизъм и символизъм“¹ – излезе едва около два или три месеца преди неочакваната кончина на автора. И така придоби едно специално значение.

Румен Шивачев (1958–1922) отдавна фокусира научните си занимания около две основни ядра: „Бай Ганю“ и ранният български модернизъм около сп. „Мисъл“, и в частност – около фигурата на д-р Кр. Кръстев (чийто правнук е самият автор) – в теоретичен, но и в извороведски аспект. Първата насока резултира в монографичното изследване „Суб-литературният мит Бай Ганьо“ (София: Карина-Мариана Тодорова, 2016). Плод на втората са няколко съставителства с неиздавани документи², както и участието му в съставителството и редакцията на последния том 3 от съчиненията на д-р Кръстев (АИ „Проф. Марин Дринов“, 2007), плюс отделни теоретични ста-

¹ Р. Шивачев. *Ракурси към ранната модерност: психологизъм и символизъм*. София: ИЦ „Боян Пенев“, 2022. (Всички отправки по-нататък в текста са по това издание.)

² „Другият доктор Кръстев. Дневници, писма и статии“ (2003); „Доктор Кръстев в писмата си“ (2007). Шивачев също така издава и том с неизвестни писма на Боян Пенев до Спиридон Казанджиев (2007).

тии, публикувани в научни списания и сборници. Но без съмнение именно тази – оказала се последна – монография истински финализира и осмисля дългогодишните занимания на изследователя с ранния български модернизъм на и около кръга „Мисъл“. И смея да заявя – увенчава цялото научно дело на Румен Шивачев, като неговото най-зряло и най-приносно теоретично изследване, което заслужава вниманието ни, доколкото разглежда един многократно изследван обект от неочакван, нов „ракурс“, поставя го в нови контексти посредством нови методологически подходи и вследствие на това стига до нови, интригуващи открития. – Открития, твърде *собствени*, идиоматични, за да са непременно безспорни.

Още тук трябва да кажем, че Румен Шивачев е многословен, риторичен, необуздан и не винаги прецизен към детайлите автор, който обича да казва повече, отколкото е необходимо. Не го изкушават микролитературните сюжети (дори в анализите на отделни творби звучи монументално). Предпочита да се хвърля в най-дълбокото, дори когато не е съвсем сигурен, че умее да плува. Подобна дързост заслужава уважение. Това, че отделни тези пораждаат несъгласия, не бива да ни пречи да съзрем едрата картина. Да не допуснем затулването ѝ от малкото и случайното. Да оценим новото и ценното в нея, което дава ръста ѝ, както върхът дава ръста на планината, не подножията, от които израства.

Опит за аргументиране на това твърдение представлява настоящият прочит на книгата.

2. Достатъчно солидна по обем – около 350 стр., – тя се състои от три части и заключение, които съставляват добре промислена структура с оглед на проблема, който е предмет на изследване.

Още във формулировката си *заглавието* дискретно акцентира върху теоретичния аспект, особено чрез централното понятие в него – „ранната модерност“. Непрецизно само по себе си (доколкото в различни контексти периодът на Ранната модерност би могъл да се отнася до различни периоди от западно-европейската и българската история), то е уточнено от останалите две понятия в наслова: „психологизъм и символизъм“, които го ситуират достатъчно ясно в един философско-естетически контекст (по подразбиране литературен и български). Използването на „модерност“ вместо „модернизъм“ обаче разтваря обема на понятието в по-широк социокултурен план, който е основен и важен за автора.

Работата полага своя работен периметър в една междинна, вътрешно динамична зона, межкултурна и междудисциплинарна. От една страна – между западноевропейската и българската култура. От друга – между отделни полета вътре в рамките на културната сфера, между хуманитарната и естественонаучната сфера в него. Тя е прицелена в това да покаже как срещата, сблъсъкът и взаимодействието на две основни и взаимно противоположни направления в западната култура през втората половина на XIX век – натурализмът в положителните науки и философският идеализъм – бележат

по решителен начин събитията в изкуството, и специално в литературата на прелома между двете столетия. И преди всичко да се разкрие в детайли как тези процеси рефлектират, при това с неголямо закъснение, в българската литература през този период, както и по-далечните следствия от това. Главният първодвигател на този трансфер според изследването е д-р Кръстев като философ и естетик, а място на действието – сп. „Мисъл“.

Прави впечатление тук строгото самоограничение, което изследването си налага, фокусирането върху един ясноочертан и безкомпромисно следван сюжет, без разсейвания по перифериите. Игнорирани са например много страни от богатата и разнообразна фигура на д-р Кръстев, които напускат мейнстрийма на сюжета (например като литературен критик изобщо, отношението му към Вазов и др. – несъмнено първостепенни и многократно изследвани до този момент страни от дейността на критика).

От друга страна, по отношение на естетическата платформа на „Мисъл“, е игнорирана ролята на П. П. Славейков, чиято поява в списанието води до решителна промяна във философската платформа, наложена първоначално от създателя му. Изследването последователно мисли сп. „Мисъл“ в първоначалния неокантиански формат и извежда пораждането на следващия етап в развойния сюжет – възникването на символизма – пряко от него, пропускайки напълно отклоненията в противоположна посока, към философията на живота и Ницше, което появата на П. П. Славейков в централна роля внася във философската платформа на изданието.³

3. С особено място в структурата на книгата е *Първата част* (която единствена е с обема на една-единствена глава). Тя има за задача да даде собствено философската база на цялото построение. Централният сюжет е директно очертан не само в наслова („От психологизма в науката към символизма в изкуството“); още първото изречение („Интересът на психологията към литературата се оформя неравномерно и постепенно с посредничеството на естетиката“, с. 7) конструира основната триада в сюжета, едновременно дисциплинарна и развойна: *психология – естетика – изкуство (поезия)*. Или иначе казано: естетиката като междинна, превключваща сфера, в която изкуството (поезията) като творчески акт възниква в рамките на една сложноструктурирана сфера, където модерната психология се поражда в недрата на биологизма, като диалектически акт на единство и отделяне.

³ Идвайки в „Мисъл“, П. П. Славейков внася една преди всичко поетическа експресивност, която оживява суховатия академизъм на д-р Кръстев, почерпана преди всичко от Нищевата философия на живота (и преди всичко от поетическото философстване в „Тъй рече Заратустра“). Но Славейков съдейства за „германизацията“ на „Мисъл“ (по израза на Р. Шивачев) и в по-широк, собствено поетически аспект – наред с Гьоте и Хайне, и чрез преводите си на съвременни немски поети и биографични очерци за някои от тях (макар не всички да издават актуален нюх) – действия, чийто завършен израз ще стане едноименната антология (1911). Но строго философски, макар и несистемен бекграунд съществува и у Славейков, слушал лекциите по естетика на Йоханес Фолкелт в Лайпцигския университет.

Модерният психологизъм, който в края на XIX и началото на XX век ще приюти изкуството като творчески акт, произтича от два извора, които са противоположни – неокантианската философия, абсолютизираща субекта, „вътрешния Аз“ изцяло за сметка на „външната“ реалност, от една страна, и „обективната“ натурфилософия, биологизмът като положителна наука, от друга. В протекание на целия XIX век те по сложен начин интерферират, за да породят модерната психология.

Водещ императив в немската философия през втората половина на века, когато д-р Кръстев завършва философия в Лайпциг (1888), е „Назад към Кант!“. Целта е тъкмо противопоставяне на властващата природонаучна (материалистична) школа. Валидността на материализма е допустима само в природознанието, но не в гносеологията: сетивата не дават достоверна информация, всичко е само в съзнанието на Аза. Постулира се ясно разграничение между нещата сами по себе си и техните явления (за нас).

Обединението на Германия след победоносната война срещу Франция през 1870–1871 г. под пруска доминация води до бърз подем – военен, икономически, но и научен. Естествените емпирични науки са в разцвет: физиката, химията, механиката, физиологията, психологията... Те се сдобиват с философски авторитет, започват да формират философските схващания за сметка на идеализма. Именно срещу тази инвазия на натурфилософията и материализма се появява неокантианският повик за връщане към „чистия“ субект. Конфликтът особено се изостря през 1870-те, когато натурфилософията преживява възраждане, но той тлее още от смъртта на Хегел, с появата на Давид Щраус („Животът на Исус“, 1834) и Л. Фойербах („Същността на християнството“, 1844). Начало на неокантианския поврат поставя Фр. Ланге с книгата „История на материализма“ (1866), в която Кантовата философия е използвана като аргумент срещу разрастващата се доминация на природонаучната школа, материализма и произтичащия от това антипсихологизъм.

Появяват се и опити за примирение на двете течения, за преодоляване на дуализма между природознанието и психологията, материализма и идеализма. Един от най-силните опити за синтез предприема Вилхелм Вунд, учителят и менторът на д-р Кръстев в Лайпциг.

Именно д-р Кръстев се явява адепт на тази тенденция към психологизъм след завръщането си от Германия. И по-специално в естетиката като онази междинна зона, където философската база се трансформира в художествено творчество, в поезия (разбирана в неоромантичния смисъл като чистата, дестилирана форма на литературата).

Появата на П. П. Славейков като теоретик ще тласне списанието в различна посока, ще внесе нова тенденция към разхерметизиране на „схολастичното“ неокантианство на д-р Кръстев. Към преодоляване на психологизма чрез излаз към биографизма, например последователността, с която Славейков обвързва на различни равнища творчеството на поетите с техните биографии – както в очерците си за различни автори (Гьоте, Хайне, Мицке-

вич, Пушкин, Якобсен, К. Ф. Майер, Г. Фалке, Демел, Змай, П. Р. Славейков, Алеко, Хр. Белчев), така и в авторската антология „Немски поети“ (1911). А още повече – във вид на водещ концептуално-структуриращ принцип – в собствената антология-мистификация „На Острова на блажените“ (1910). Но преди всичко властва тук пиететът към Ницше и философията на живота (Lebensphilosophie), която е сред най-преките продължения на биологизма и онтологизма във философията, срещу които неокантианството се опълчва. Нещо повече, този романтично-биграфичен подход, който П. П. Славейков налага в „Мисъл“, постепенно ще бъде възприет и от д-р Кръстев и негов краен израз са късните му книги, посветени на отделни писателски фигури („Алеко Константинов“), и особено последната, апотеозната му книга за персонализма на самия кръг „Мисъл“, легитимиран чрез ретроконструирана генеалогия с Ботевата линия в българската поезия.

Именно този процес на раждането на модерния психологизъм като естетически фактор и неговият пренос в българската културна ситуация интересува Р. Шивачев. Интересува го *в строго психологическите си измерения*; излазите към „външния“ социално-политически контекст са минимализирани. Изследването остава затворено в сферите на „вътрешния Аз“ и феноменологистката презентация на реалността посредством изкуството/поезията като силно кодифициран *език от символи*, който в една литературно-историческа перспектива – вече извън естетизма на д-р Кръстев и отвъд периода на сп. „Мисъл“ – ще породи българския символизъм.

Това ще стане по-нататък, в края на втората и в третата част на книгата; тук, в първата, предмет е психологизмът на д-р Кръстев, който има калкиращ характер, като пренос на философски парадигми, набавящи оня теоретично-понятиен ресурс, който впоследствие ще се окаже необходимата основа на българския символизъм.

Но тук в междинна – преходна и пряко свързваща – позиция между психологизма на д-р Кръстев и поетическия символизъм Шивачев включва друго звено – психоаналитичната теория, и специално *аналитичната психология на Юнг*, трайна идиосинক্রазия на изследователя, която отдавна не е тайна за всички, които познават дейността му. А в случая – и един от основните приноси на изследването.

Сюжетът е стройно очертан и заедно с това насечен от разриви. Наложената представа за идейната хомогенност на сп. „Мисъл“ от епохата на едноименния кръг е само частично вярна. Практически невъзможно е покритие между естетическа теория и „емпирична“ художествена практика, особено при наличната оскъдност на българската литература по това време. (На Гео Милев две десетилетия по-късно ще му е далеч по-лесно.) За Р. Шивачев разминаването е в полза на практиката – поезията в „Мисъл“ изпреварва естетическите търсения (с. 25), тя прекрачва отвъд теоретически очертаните граници на списанието. Знаменателен е самият факт, че сборникът „Южни цветове“ с манифестното есе на Димо Кьорчев се появява в съ-

щата година, когато „Мисъл“ спира; тогава едновременно възникват няколко издания, които, макар и кратковременни, задават и обуславят, по думите на критика, българския символизъм като литературно направление: „Из нов път“, „Слънчоглед“ (с. 31).

Това е ключова среща за изследването, което заявява целта си, първо, да се разгледат „ранните отношения между психологизма и естетизма, в които средно място ще заеме символизъмът“ (с. 31). И второ – чрез един от методите на научния психологизъм, а именно аналитичната култур-психология на Юнг, да се прочетат отделни представителни творби на българския символизъм.

Сюжетът се самозадава като изследване на прехода от психология към естетика (с. 37). В друг, литературно-развоен ключ това означава саморазвитие на българския модернизъм от теоретичния индивидуализъм на „Мисъл“ към символизма като художествена „практика“.

Едро очертана в началната част/глава, теоретичната постановка на този сюжет по-нататък е разгърната чрез близък прочит на отделни заглавия.

4. Във Втората част това са теоретични текстове – първоначално на д-р Кръстев с философски, психологически и естетически характер, а последните две глави са посветени на знаменитото есе на Д. Кьорчев „Тъгите ни“. Точно този преход номинира и заглавието: „Символизъмът – между „Мисъл“ и Димо Кьорчев“.

Всъщност отстоянието в това „между“ не е хронологично; сюжетът се разгръща не толкова линейно, колкото сферично, субстанциално, като вътрешен обем.

Ако първата част заявява „несвоевременното“ (да използвам тази дума) разминаване между естетическа теория и поетическа (символистична) практика в „Мисъл“, тук, във втората, цел е анализът на разминаването в дълбочина – изследване на различните писти, където то се състои.

Предмет на първа глава е психологизмът на В. Вунд, видян, първо, като „модерно човекознание“ и второ – през очите на д-р Кръстев, чиито възгледи за психологията като основна наука (гл. 2) са изцяло моделирани от него. Отбелязано е мимоходом и как теорията работи реално в четене на отделни текстове на български и световни автори (Михалаки Георгиев, Ибсен).

По-нататък в широк (европейски) контекст са анализирани възгледите на д-р Кръстев за отношението между религия и естетика (гл. 3), но и социалните отклонения, наложени му от конкретната българска реалност през епохата (гл. 4), често влизаща в дисхармония с „високия“ (теоретичен) естетизъм.

Четвърта глава се спира на социалния компонент в индивидуализма на д-р Кръстев – преди всичко теоретически, където д-р Кръстев се явява не само „продукт“ на епохата, но и израз на една силна традиция в българската хуманитаристика (Ив. Д. Шишманов също полага два основни стълба в литературната наука – психологията и социологията). Но социалното и в своите практически (биографични) проявления, наложени от конкретната българска среда – основна раздвоеност у д-р Кръстев, която не е само него-

ва: конфронтиране на елитаристкия порив към затваряне във високите сфери на духа и изкуството с обективната ситуация в родната действителност.

Но дори в тези отклонения д-р Кръстев се откроява като *систематичен мислител*, в чиито възгледи всички компоненти са взаимосвързани. При което изходната констелация в цялата ѝ дисциплинарна широта е „европейска“, а посоката – телеологично фокусирана към българската литература. И в частност – към символизма, сам по себе си разбираен в посока от широкия гносеологически смисъл към собствено литературния, терминологично стеснен.

Широката и едновременно задълбочена ерудиция на автора Р. Шивачев респектира. Но с оглед на този магистрален сюжет прави впечатление поне едно значещо отсъствие – на Касирер, основна фигура в Марбургското неокантианство, изследовател на символните форми в целия диапазон между мита/религията и изкуството. – Отсъствието е за сметка на символа в аналитичната психология на Юнг, където изцяло и беззаветно са предпочитанията на автора. В реконструирането на различните страни от схващанията на д-р Кръстев Шивачев рядко устоява на изкушението за вкарването им в Юнгианска парадигма, понякога на ръба на подмяната им. За лошо или за добро – или и за двете – тя остава контролната парадигма в изследването.

В заключение на този етап от следването на изследователския сюжет може да се каже, че д-р Кръстев ни предлага първата психология на литературното творчество в българската естетическа теория – „краевековен“ синтез на всички основни течения в западната (не само немската) философия, естетика и наука през XIX век (за разлика от П. П. Славейков, който е по-ограничен, но като „превежда“ теорията в реална поетическа практика – по-въздействащ).

Последните две глави – 5 и 6, посветени на „Тъгите ни“ – в структурно-композиционната логика на книгата са пряка отправка към нейната трета част и към втория етап на българския модернизъм.

5. Тук, при прехода от Втора към Трета част, централният сюжет е едновременно продължен и превключен. Онова, което до този момент е изглеждало някак случайно и странично, се озовава в централна позиция: дълбинната аналитична психология на Юнг е въведена като продължение на психологизма (за което читателят вече е подготвен). На едно друго равнище промяната е от теория към конкретна аналитична практика. Това прещракване на методологическия ключ е ясно заявено в наслова: „*Практически възможности на психоаналитичния прочит*“.

И тук фокусът продължава да е силно свит върху няколко представителни творби за сметка на отказ от претенции за всеобхватност (вж. с. 209). Това са химнът „Към самотата“ на Лилив, книгата „Песен на песните“ от Траянов и Яворовите поеми „Нощ“ и „Милица“.

Но преди пристъпянето към конкретните анализи се предлага пространно въведение, където, наред с всичко останало (а то никак не е малко), се изгражда оперативният инструментариум с оглед на психоаналитичния

метод. Преди всичко се въвежда собствена понятийна триада „поетически човек“ – „лирическа среда“ – „семантична енергия“. Така „поетическият човек“, това е психоаналитичният двойник (т. е. с „разширено“ съзнание) на обичайния лирически Аз/автор (с. 211), изразен в творбата в качеството ѝ на „лична анамнеза“ (Юнг) на авторовото съзнание.

Въведени са и базисни юнгиански понятия като „сянка“, „anima“ и „animus“, психодрама“... (Яворовата „Нощ“ е авансово лансирана като „най-дълбинната психодрама в поезията ни“, с. 112).

Можем да кажем, че след междувоенния период (Иван Кинкел, Любомир Русев) и 1990-те (Милена Кирова), изследванията на Р. Шивачев, заедно с тези на Росица Чернокожева, бележат един трети ренесанс на метода в българското литературознание.

б. Особено пригоден за демонстриране на възможностите на психоаналитичния метод изглежда проблемът за любовта в поезията на Лилиев и нейната двойствена – мъжко-женска – проекция; на него са посветени първите две от общо четирите глави на Трета част. Изследват се двата женски архетипа у Лилиев – Майката и Любимата. Въвлечени сме в сложна игра на инцестни превъртания и параеротика (с. 241), при което сме с постоянно усещане за стоене върху плаващи пясъци: Майката и Любимата неуловимо разменят местата си или заемат едно и също място. – А после всички смислови свързвания, едва сглобени с неимоверни усилия от читателя, се разпадат в неударимо роене. Ето как например: „Самотата-майка у Лилиев представя обаче хтоничния символ (нуминозум) на предекзистентно заложеното битие отсам, свързано и с раждащата природа, вместо с ахтоничния символ на постлеталното битие отвъд, свързано с умиращата природа (жената с косата)“ (с. 241). Никаква милост към читателя, той е хвърлен в най-дълбокото и без спасителния пояс на метода и неговия теоретичен жаргон е обречен. – Но това не е всичко: ситуацията е добавъчно усложнена чрез удвояването ѝ в патриархалната библейска схема (защото митът е също символна сфера): „Майка–Син–Мечта“ = „Отец–Син–Дух“ (с. 217). Тези удвоявания не просто затрудняват достъпа на читателя до целта, но сякаш това се прави преднамерено: критикът – в случая *анализаторът* в двойния смисъл на понятието – уж води читателя към някакво тайнствено, специално място и а-ха да го въведе в храма, но някак си все го оставя отвън на прага. – Самият аз тъй и не успях да се освободя от усещането, че съм недостоен игнорант, неспособен да вникне докрай в авторските идеи, които винаги накрая се изправя пред някакво тъмно ъгълче – „светая светих“ с възпрепятстван достъп за непосветени. Разбира се, и през ум не ми минава да обвинявам автора за това – психоаналитичната теория поначало си е място за посветени. Едно братство, използващо таен, собствен език, възпрепятстващ лесните достъпи отвън.

В личен план ще призная, че всички промъквания през подземните, лабиринтообразни галерии на анализа, из които ме превежда авторът, обла-

дават особено очарование – очарованието на една сумрачна притуленост, в която тъне всеки краен смисъл, постоянно изплъзващ се, недостиган. Струва ми се, че успееш ли да го уловиш, бих се почувствал разочарован, ограбен.

Но присъщо на психоаналитичния метод изобщо е подобно омекотяване на значенията, потапянето им в несигурността на една убягваща, онирично отместена многозначност, която е *поетическа* по природата си.

7. (*Първо теоретично отстъпление относно метода.*) – И тук, струва ми се, възниква една основна колизия – между *метода* и *предмета*. А именно: дали методът служи на предмета, като средство за извличане на нов смисъл от творбата, или обратното: анализът на определена творба е само начин да се разкрият възможностите на метода? (Подобна инверсия не е нещо необичайно, често се прилага от адепти-апостоли на определен метод, например в книгите на Андрей Ташев и Иван Младенов по отношение на прагматизма.) В идеалния случай посоката би трябвало да е насрещнообратима – едновременно от метода към материала и от материала към метода; но случаят не всякога е идеалният.

В предаността си към метода теоретичното повествование на Р. Шивачев е плътно импрегнирано с юнгианска терминология и юнгиански „дух“, което съвсем не улеснява пътя на „непосветения“ читател към съответната творба, а напротив – превръща се в препятствие, поемайки върху себе си голяма част от читателското усилие. Подобен теоретичен нарцисизъм е силно присъщ на самата школа, кастово организирана, затворена в собствените граници – повече от всяка друга теоретико-методологическа школа. В такава ситуация методът престава да бъде просто инструмент, път към нещо отвъд себе си, а се натовазва с особена стойност – равноценна част от целта, към която (уж) води. Дори такава методологическа инверсия в крайния си вид да изглежда непродуктивна, импотентна спрямо предмета, в определени случаи тя работи ефективно на равнището на самия метод. От нас зависи дали ще я възприемем като недостатък или като достойнство.

Нека я възприемем, прочее, като достойнство и да видим в нея опит за „разширяване“ на литературнотеоретическото съзнание с надеждата, че това вторично ще разшири полето и на самата българска литература. Мисля, че точно това се случва тук, в изследването на Шивачев. Спомага се, при това по един силен, радикален начин, за по-нататъшния ѝ излаз от „свенливия“ позитивизъм, който постоянно ѝ е вменияван.

Теоретическата архитектура на изследването е перфектно балансирана и в едрата си цялост, и във всеки от детайлите. Изборът на творбите за близък прочит, който да демонстрира възможностите на метода, изглежда предопределен от генералната логика на теоретичния сюжет, телеологично водещ към символизма.

От друга страна, между символистичната поетика и психоаналитичния метод съществува обективно и фундаментално родство, доколкото и

в двете сфери символът е централен концепт, а символното заместване на действителността – основно действие

Символът е използван като ключ за разшифроване (разчитане) на „външната“ реалност в психоаналитичната теория/практика, а в символическата поезия той е „езиков“ по природата си заместител на реалността.

Това е „родство по природа“, което никой друг интерпретативен подход не обладава – уникален *decorum* на метода спрямо предмета. А когато този *decorum* увенчава философския сюжет на психологизма от втората половина на XIX век, средоположен между неокантианската гносеология и научния биологизъм, цялостната логика на постройката става непоклатима; сама по себе си тя е вече шедьовър.

Но готическата симетрия в архитектурониката се поддържа от скрити контраверзии. Например начинът, по който са обвързани в общ микросюжет творбите, предмет на анализ в третата част (с. 222) – снаждането им в хегелианска триада. При което смислов синтез се явява хронологически първият – Яворов, точно обратното на естествената литературноисторическа хронология. (Можем да кажем, че както в сънищата, тук времето тече обратно.) От друга страна, тъкмо двете разглеждани творби на Яворов не принадлежат към символизма в тесния смисъл на понятието, но имат ключова роля в онова по-едро разбиране на символа, с което работи изследването в пътя си от философския психологизъм към поетическия символизъм.

8. И така, структурно-композиционната логика е концептуална, не хронологическа. – Да я последваме след важното теоретическо отклонение.

След като в 1 гл. чрез близък прочит на химна „Към самотата“ ни е разкрита общата специфика на лирическата действителност у Лилиев (т. е. онази скрита психологическа картина, която е зашифрована в изобразително-стиловите особености и различни сюжетно-дискурсивни полета: природни или социални, исторически или битови, биографически или други, с. 227), гл. 2 се фокусира върху любовта у Лилиев. Основният ключ очаквано е „фемален“ (с. 251) и в обхвата на девството (с. 253): Лилиевата Ничия Никога, това е чистата аніма. Би могло да се каже в похвата на негативната диалектика на Адорно и в един лаканиански маниер (следващият след Юнг етап на психоаналитичния метод, впрочем напълно пренебрегнат от Шивачев), че любовта у Лилиев представлява силно затормозено единство на желание/мечта/копнеж с отложена реализация в девството (където ключовата дума е „реализация“, *реалност*).

3 гл. прави смел скок напред. Тя е посветена на Теодор-Траяновата „Песен на песните“, един от най-монументалните образци на българския символизъм. Творбата е прочетена в библейски ключ като богоборчески сюжет (не и без конфесионални податки от самия поет⁴) и същевременно – като най-чистия израз на мистичния дух в цялата българска поезия (с. 280):

⁴ Едно писмо в архива до Дора Дюстабанова, частично публикувано в книгата (с. 303).

език, който не предполага рационално разбиране, а подобно на шаманско говорене изгражда едно аморфно сугестивно поле на много дълбоко, подрационално равнище, където границата между индивидуално и колективно е изличена, а материалният (дневен) свят напълно се е разтворил в сенките на несъзнаваното. (Самият жанр „вигилия“ води точно натам: будуване, безсъние, инсомния и всички подмоли на разума.⁵) Силно неясната, изплъзваща се поетическа реч е изтълкувана като гигантско усилие (именно свръхчовешка борба) за наименуване/сътворяване на мирозданието (с. 284), което е гносеологически акт, обърнат наопаки: именуване на език, който не е език-*logos*, а сънуване, халюцинация.

...Да се оставим прочее на примамливия (и не по-малко измамлив) чар на небулозата, без да настояваме за достигане до крайни, твърди значения, дори само защото литературата по дефиниция не предлага такива.

Последната 4 гл. предприема провокативния жест да събере в паралелен прочит две Яворови поеми, крайно различни във всякакъв смисъл – „Нощ“ и „Милица“. Съвързането им обаче е напълно основателно в изборния теоретичен ключ – като подземна и надземна част на едно растение (с. 305): вегетативна метафора с цял букет юнгиански конотации: „нощно – дневно“, „несъзнавано – съзнавано“, „сън – реалност“ и дори „мъжко – женско“, макар и в обърната позиция: лирико-епическата, външно представена героиня в „Милица“ vs. екстатичния мъжки, вътрешно-халюцинативно експониран Аз в „Нощ“. „Нощ“ като класическия психоаналитичен автопортрет (с. 330), „Милица“ като негова възможна обективация в един женски портрет/образ (подобно на Мона Лиза като предполагаем автопортрет на Леонардо).

9. (*Второ теоретично отстъпление относно метода.*) – Дори да не съзираме всякога вътрешно мотивирана уместност в оперирането с юнгиански концепти извън собствената им знакова функция в рамките на самия метод, като негово означение и експликация, приемаме ги именно като такива – като нулево и абсолютно означение на метода, доколкото тук, както се условихме, *методът не е просто инструмент за извличане на значения, а равноправен субект на смисъл.*

Ще радикализирам тезата си, дори с риск за обвинения в теоретичен волунтаризъм.

Една литературна творба, особено с толкова омекотен език като символистичния, е пределно отворена творба. Казано с вегетативната образност на самия метод, тя е перфектната женска фигура, жаждушца своето изнасилване/похищаване от критическия, „мъжки“ по природата си метадискурс. Отвореното ѝ тяло е готово да приеме всякаква интерпретация. Нещо повече – съдържа я латентно, подозирано или не, в себе си: нужно е само тя да бъде извадена, подобно на скулптурата от камъка.

⁵ Първото – „външно“, емпирично – значение (в древния Рим) е нощна стража (с. 281).

Колкото и отделни акценти (като този относно пола на сянката в „Нощ“ например – с. 313 и сл.) да ни изглеждат неважни за творбата, *те са важни за метода*. Именно срещата, а често и напрежението между предмета и метода като два пълноправни субекта поражда критическия съспенс в това изследване, сюжета, интригата – не непременно утаяването на това напрежение в някакъв финален резултат.

Знаци като Майката или Родината тук не толкова носят собствен смисъл, колкото са вътрешни референции в големия метатекст на българския поетически метаразказ, пораждайки в него отношения от типа: „втория“ – „първия“ Яворов; Яворов – Ботев; модернизъм – традиционализъм/ Възраждане; „вътрешно“ – „външно“ etc. – В този ред по сложен начин попада диалогът „Нощ“ – „Милица“. Всички микросъставки оттук насетне работят и произвеждат значения само в рамките на тази едра амплитуда.

10. След Бисера Дакова тук Р. Шивачев за втори път затвърждава особената, ключова (превключваща) роля на „Милица“ в поетическия път на Яворов, тази маргинална, пренебрегната дори от автора си, незабелязвана, недооценявана поема. (Дотам, че в меродавното пълно събрание на Яворовите съчинения – т. 1 от 1978 г. – тя отсъства не само в основния корпус на поезията, но и в паратекста на бележките – единственият, но не маловажен пропусък в иначе блестящата работа на Михаил Неделчев.)

Въз основа на издадените и коментирани от Милкана Бошнакова бележници на Яворов се предприема опит за реставриране на хронологията около творческия процес на „Милица“ (с. 337), което е един от емпиричните приноси на автора.

Друг такъв принос е частичната публикация на неизвестни до този момент архивни документи, като споменатото писмо на Траянов до Д. Дюстабанова, едно извънредно важно писмо на Д. Кърчев до Сп. Казанджиев (с. 165) или естетически фрагмент на последния (с. 204). Тук следва да се припомнят специалните заслуги от този род в предишните книги на автора: архивистът будова и в теоретика Шивачев. Но по-важно е, че тези свидетелства са привлечени не поради частната си биографична стойност, а заради силната подкрепа, която оказват на централния теоретичен сюжет; но веднъж пуснати в научно обращение, оттук насетне те вече са стожерна част от историята и теорията на българския модернизъм.

11. Финалното *Заклучение* е опит за систематизация на главните идеи и тези на изследването. – Ще използвам повода да направя същото и аз, включително и с оглед наложената практика в жанра на академичната рецензия.

И така, психическата природа на символа – средищен концепт – го поставя между „външния“ свят/реалност и „вътрешния“, от една страна; между съзнаваното и несъзнаваното, от друга. Това е общото поле, къде-

то оперира изследването; и го прави по един несъмнено ерудиран начин, на първо място методологически. А методологическата ерудиция, от своя страна, провокира интересни открития и в предмета си, в интерпретацията на художествените творби (при което разпространето в ширина отявлено, демонстративно е пренебрегнато заради дълбинни навлизания в няколко, но представителни творби).

Благодарение на тази ерудиция книгата успява по един не правен досега начин да положи революцията на сп. „Мисъл“ в края на ХІХ и началото на ХХ век и на самия д-р Кръстев в синхронен и генеалогически контекст – научен, общофилософски, естетически (Вунд, Фехнер, Фолкелт, Хартман, Липс, Гюйо, Жане). Този контекст осветява медиаторската роля на „Мисъл“, а наред с д-р Кръстев – и на автори като Никола Бобчев, д-р Д. Пасманик. Чрез по-нататъшно доразвитие на психологизма и „психологическата метода“ в посока към аналитичната психология и съвременното юнгианство изследването си изработва адекватен инструментариум, чрез който да препрочете *по нов начин* знакови творби от българския лирически канон. Тези прочити не само изтръгват нови, дълбинни значения от тези творби, но те също така, да повторя, *демонстрират възможностите на самия метод* (самостояйна, не по-малко важна цел на изследването). А това на едно друго, методологично-оперативно равнище разкрива нова перспектива пред българското литературознание.

Но косвените заслуги на книгата не са само напред във времето, а и назад. Именно на това по-широко и по-дълбоко, фундаментално философско-методологическо равнище дискусияният въпрос за началото на българския символизъм получава ново осветление, отмества се преди всеизвестното стълкновение между „Нов ден“ и „Песен на песента ми“ във вид на обща идейно-философска и психологическа нагласа като теоретическа база, която изработва *своята* поетическа реализация. Но макар между 1900 и 1905 г. сп. „Мисъл“ да публикува някои стихотворения на Яворов, които Р. Шивачев без колебание окачествява като символистични (с. 346), списанието още не е готово да направи решителната крачка от теорията към поезията, от теоретичния психологизъм към символизма; тази крачка ще бъде направена другаде и от други.

Но специалната заслуга, която бих открил, е от *мета-естество* и тя извинява някои очевидни недостатъци (отбелязани по-горе): многословие, излишна усложненост на изказа понякога, пресиленост на известни постановки...

Изследвания като това демонстрират в най-пълна степен *самостоятелната ценност на литературната теория*. Преставането ѝ да е слуга на литературата, оперативен инструментариум, и превръщането ѝ в *цел сама по себе си, в пълноценно творчество*. За някои тази инверсия може да изглежда като впрягане на каруцата пред коня. За мен, обратно, означава работа с истинско творческо вдъхновение и страст, заедно с всички рискове – не рутинно запълване на квадратчета в една готова схема.

METHOD AND SUBJECT: ROUMEN SHIVACHEV'S LAST BOOK

Abstract. The article is a scrupulous review of the latest book by Assoc. Prof. R. Shivachev *Perspectives Towards Early Modernity: Psychologism and Symbolism*. Chapter by chapter the main author's ideas are traced and analyzed. But the article has the ambition to transcend the review genre. By stepping on the concrete subject, the theoretical problem of the relationship between the method and its object is posed: when the method imperceptibly begins to emancipate itself from its object and sounds as an object in itself: the analysis of a certain work as a way to reveal the possibilities of the method. The bottom line: studies like this demonstrate the *stand-alone va-lue of literary theory*. Stopping it from being a servant of literature, an operational toolkit, and turning into an *eim in itself*, into *full-fledged creativity*. *Key words:* method, subject, neo-Kantianism, psychologism, analytical psychology (K. G. Jung), Bulgarian poetic modernism, magazine *Мисъл/Thought*, symbolism

Plamen Antov, Prof. DSc.

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchencki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria
ORCID ID: 0000-0002-7156-7536
E-mail: plamentantov@mail.bg; plamen.antov@abv.bg